

AZERBAJCAN VE TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE YABANCI ÖZEL ADLARIN YAZIMI MESELESİ

ISSUE OF ORTHOGRAPHY OF FOREIGN PROPER NOUNS IN AZERBAI- JAN AND TURKEY TURKISH

Yakup YILMAZ*

Öz

Bir tek varlığı, belli bir topluluk, kuruluş veya olayı gösteren isme *özel ad* denir. Yabancı özel adların imlâsı meselesi her zaman tartışma konusu olmuştur. Yabancı özel adların dillere giriş sebepleri vardır. Türkler, Çince'den din, askerlik, yönetim, ölçü-tartı ve edebiyatla; Hintçe'den Budizmle ve Budizm görüntülü doğu Maniheizmiyle; İran dillerinden ve Toharcadan Budizm ve Maniheizmle; Farsça ve Arapçadan din, bilim ve sanatla; Batıdan bilim, teknik ve sanatla ilgili kelimeler ve özel adlar almıştır. Rus işgali sonrası Azerbaycan Türkçesinde ve Batıya yöneliş sonrası Türkiye Türkçesinde yabancı özel adların imlâsı konusunda benzer ve farklı tutumlar görülür. Türkiye Türkçesinde göz için imlâ ve Azerbaycan Türkçesinde kulak için imlâ tercihi yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan Türkçesi, Türkiye Türkçesi, yabancı özel ad, yabancı özel adın imlâsı

Abstract

Proper noun is that indicatives the thing, the group, the founding and the happening. Issue of orthography of foreign proper noun has been pointed at issue any old time. Foreign proper noun has reason of going into languages. Turks taked vords and pronoun noun with religion, soldiery, administration, measure and scales and literature from Chinese; vords and pronoun noun with Budism and Maniheism from Hindi; vords and pronoun noun with Budism and Maniheism from İrani languages and Tokharish; vords and pronoun noun with religion, science and art from Persian and Arabic languages. It has been seen like and different attitudes about orthography of foreign proper noun at Azerbaijan Turkish and Turkey Turkish post Russian occupation. It has been preferred orthography for sight at Turkey Turkish and orthography for ear at Azerbaijan Turkish.

Key Words: Azerbaijan Turkish, Turkey Turkish, foreign proper noun, orthography of foreign proper noun.

Giriş

Bilgi saklamanın en eski ve etkili yolu yazıdır. Yazı, dünya üzerinde çeşitli piktogramlar, ideogramlar, alfabeler ve başka işaretler kullanılarak yapılan dil kayıt ve bildirişme işlemidir. Bunların içinde en yaygın olanı alfabeyle kurulan yazı sistemleridir.

Kuruluş ve yayılışları yönüyle farklılık gösteren alfabeler, kullanılan dile uygun, onun seslerini en doğru ve kolay taşıyacak bir imlâ sistemi oluşturur. Bu sistem, dilin söz varlığını kayda geçirmekte, bu kayıtla çeşitli bilgileri korumakta kullanılır. Kullanılan kayıt sistemi, aynı sistemi kullanan başka dillerdeki söz varlığının yakınlık göstermesine sebep olur.

* Yard. Doç. Dr., Kırklareli Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı.

Diller, kendileri için benimsedikleri imlâ sistemini yakın coğrafyada kullanılan dillerden alır. Alınan her imlâ sistemi beraberinde söz varlığı hareketliliğine de sebep olur. Kendisine dışarıdan bir imlâ sistemini alan dil, alıntı sözlere zemin hazırlamış olur. Alıntı sözlerin belli süre içinde yazılış şekli yaygınlaşır ve çeşitli kurallarla bir kalıba girer.

İmla, bir bakıma dilin kuralcı tarafıdır. Dilin söz varlığının kurallaşıp kalıplaşması, dille aktarılan veya taşınan bilginin ve gerçekleştirilen bildirişmenin doğruluğuna aracı ve yardımcı olur. Bir dilin söz varlığında ortaklık ve yaygınlık ne kadar fazla ve genişse anlaşma da o nispette doğru ve isabetli gerçekleşir.

Azerbaycan Türkçesi ve Türkiye Türkçesinde Alfabe Değişiklikleri

Azerbaycan Türkçesi ve Türkiye Türkçesi Oğuz grubu Türk dilleri içinde birbirlerine en yakın olan lehçelerdendir. Osmanlı Devletinin imparatorluğa geçiş devresinde Azerbaycan'da kullanılan Türkçe dil yönüyle Osmanlı Türkçesinin başlangıç devresiyle çok yakın olmasına rağmen mezhep farklılığından dolayı hep uzak tutulmuş, hatta bu iki Oğuz boyu arasında çetin savaşlar bile yapılmıştır. İmparatorluk devrinde bu durum genellikle böyle sürmüştür. Osmanlı Devleti'ndeki milliyetçilik hareketlerinden sonra her iki tarafın aydınları birbirlerini daha iyi tanımaya, birbirlerinden istifade etmeye başlamışlardır. Bazen dostça bazen de düşmanca geçirilen bu uzun devirde her iki tarafta da Arap yazı sistemi kullanılmıştır.

Azerbaycan'da Sovyet hâkimiyeti kurulduktan bir buçuk yıl sonra 1921 yılının Aralık ayında Latin alfabesine geçme kararı alınmıştır. Bu kararı hemen uygulamak mümkün olmadığı için 1924 yılına kadar beklenmiştir. Kararda adları bulunan S. Ağamalıoğlu, C. Memmedquluzade, Halil Said ve Veli Hulufu'dan ibaret komisyon üyeleri kararı uygulama noktasında Kırım'ın başşehri Akmesit'te [Simferopol] yaşayan Bekir Çobanzade'den yardım istemiştir. 1924 Eylülünde Bakü'ye gelen Çobanzade'nin de olduğu heyet bütün Sovyet hâkimiyetindeki Türk halkları için Latin esaslı alfabeler hazırlamıştır. 25 Şubat-5 Mart 1926 arasında geçirilen Türkoloji kurultayında Sovyet hâkimiyetindeki bütün Türk halklarının Latin esaslı alfabeye geçmesi kararı alınmıştır. Karar alındıktan sonra uygulama başlangıç tarihi de 7 Ağustos 1929 olarak belirlenmiştir. Azerbaycan bu tarihten itibaren on yıl süreyle Latin esaslı alfabe kullanmıştır. 7-14 Temmuz 1939 tarihli toplantıda güya Sovyet halklarının kardeşliğini yakınlaştırmak amacıyla Kiril alfabesine geçilme kararı alınmıştır. Gariptir ki bu kardeşliği yakınlaştırma hedefinde Gürcülerin ve Ermenilerin asırlardır kullandıkları alfabelere dokunulmamıştır. Kardeşliği pekiştirme teşebbüsü sadece Türk halklarına yöneltilmiştir. 1990 yılında Azerbaycan yüksek meclisinde alfabe meselesi gene tartışılmış ve yüksek meclis 25 Aralık 1991 tarihinde Latin esaslı alfabe yeniden benimsemiştir. Güney Azerbaycan'da ise Arap alfabesi kullanılmış ve hâlen kullanılmaktadır (Babayev-İbrahimova, 2000: 21-24).

Türkiye Türkçesinde alfabenin Latinleştirilmesi hareketinin gelişme safhaları şöyledir (Taneri, 2006: 25-30):

Atatürk, 1928 yılının başından itibaren gerçekleştirmek istediği dil inkılabı için faaliyetlerini yoğunlaştırdı. Mahmut Esat Bey (Bozkurt), 8 Ocak 1928'de Ankara'da Türk Ocağı'nda değiştirilmesi gereken eski harfler ve yeni Türk harfleri hakkında bir konferans verdi.

8 Şubat 1928'de İstanbul'da ilk Türkçe hutbe okundu.

24 Mayıs 1928'de Latin rakamları, Türk rakamları olarak kabul edildi.

27 Haziran'da kullanılan harflerin Latinleştirilmesi için bir ilim kurulu oluşturuldu. Bu kurulun adı Dil Encümeni oldu.

28 Haziran'da Millet Mektepleri hakkında İcra Vekilleri Heyeti kararı yayınlandı.

17 Temmuz'da Başvekil İsmet Paşa, Dil Encümeni ve Latin harfleri komisyonu toplantısında bulundu.

11 Ağustos 1928'de İbrahim Necmi Dilmen, Atatürk'ün ve bilginlerin huzurunda ilk abece dersini verdi.

23 Ağustos 1928'de Atatürk, Tekirdağ'da yeni harfler hakkında bir konuşma yaptı. Toplantıda bulunan devlet memurlarını tahta başına kaldırdı ve tecrübe mahiyetinde sınavlar yaptı.

25 Ağustos 1928'de Ankara'da toplanan IV. Muallimler Birliği Kongresi'nde öğretmenler yeni harfleri öğretmek için ant içtiler.

29 Ağustos 1928'de Dolmabahçe Sarayı'nda okuma yazma öğrenmemiş kimse ile mücadele, hatta savaş hakkında konuşmalar yaptılar.

4 Eylül 1929'da Dâhiliye Vekâleti, Valiliklere kültür meselelerinin ele alınması ve düzenlenmesi hakkında bir tamim yayınladı.

13 Eylül 1928'de İsmet Paşa, seçim bölgesi olan Malatya'da yeni harfler hakkında bir konuşma yaptı.

16 Eylül 1928 günü, Maarif Vekâleti'nde bütün vekâletlerin müsteşarları bir toplantıya davet edildi. Bu toplantıda yeni harflerin uygulaması konusunda konuşmalar yapıldı.

21 Eylül 1928'de Atatürk, Cumhur reisi sıfatı ile Başvekâlete yeni harfler hakkında resmî bir yazı gönderdi.

29 Eylül 1928'de "Yeni Harfler Marşı" bestelendi. Bu marşın sözleri mısraları, yeni harfler sırayla metne alınarak düzenlenmişti. Marşı, orkestra şefi Osman Zeki (Üngör) besteledi.

8-25 Ekim 1928 günleri arasında devlet memurları yeni harflerden imtihana tâbi tutuldular.

31 Ekim 1928 günü Cumhuriyet Halk Fırkasında toplantı yapıldı. Yeni harfler hakkında konuşmalar ve mütalaalar ileri sürüldü.

1 Kasım 1928 günü Türkiye Büyük Millet Meclisinde Atatürk'ün açış nutkundan sonra yeni abecenin yayılması için bütün kadro ve imkânlar seferber edilmiştir.

Atatürk'ün 1 Kasım günü irat ettiği nutuk sona erince, TBMM toplantısına ara verildi. Harf İnkılâbını gerçekleştirecek komisyon toplandı ve tasarımı hazırladı. Meclis aynı gün tekrar toplanarak komisyonun hazırladığı metni kabul etti. Tarih: 1 Kasım 1928 Kanun Numarası: 3153. 3 Kasım 1928 günü çıkan Resmî Gazete'de kanun metni yayınlandı. 1. Madde şu şekilde idi: "*Şimdiye kadar, Türkçeyi yazmak için kullanılan Arap*

harfleri yerine Latin esasından alınan ve kanuna ilişik cetvelde gösterilen harfler Türk Harfleri unvan ve hukuku ile kabul edilmiştir." Tamamı on bir madde olan kanunun diğer maddeleri, uygulamaya ait hükümlerdir. Bunlara göre, devlet dairelerinde bu harflerin uygulanması tarihi 1 Ocak 1929 gününü geçemiyordu. Yani iki aylık bir geçiş dönemi tespit edilmişti. Ancak, basılı evrakın ve benzerlerinin değiştirilmesi için Haziran 1929'a kadar bir süre veriliyordu. Gene 1 Ocak 1929'dan itibaren basılacak kitaplar için, Latin harfleri mecburiyeti konulmuştu. Sadece tutulacak zabıtlarda Haziran başına kadar eski harflerin kullanılmasına izin veriliyordu. Zira kâtiplerin yeni harfleri bu safhada süratli yazamayacakları göz önünde bulunduruluyordu.

Özel adların imlâsı meselesi ve dilde alıntı kelimeler

Bir tek varlığı, belli bir topluluk, kuruluş veya olayı gösteren isme *özel ad* denir (Topaloğlu, 1989: 120). Azerbaycan Türkçesinde özel ad karşılığı olarak *hüsusi isim* terimi benimsenmiştir (Mehmedoğlu-Buran-Alaeddin Kızı, 1994: 78^b). Özel adların içinde yabancı özel adların imlâsı meselesi her zaman tartışma konusu olmuştur.

Bir dilden günlük hayat için kullanılan yabancı kelime alınırken beraberinde yabancı özel adlar da alınmaktadır. Eski Türkçede yabancı kelimeler çeşitli sebeplerle, farklı gayeler için alınmıştır. Çince den alınan kelimeler din, askerlik, yönetim, ölçütartı ve edebiyatla ilgilidir. Hintçeden alınan kelimeler Budizmle ve Budizm görüntülü doğu Maniheizmiyle ilgili kavramlardır. İran dillerinden ve Toharcadan alınan kelimeler de Budizm ve Maniheizmle ilgilidir (Gabain, 1988: 42).

Eski Türkçeden bu yana yabancı özel adların imlâsına bakmak gerekir:

Köktürk yazı dilinde çok karşılaşılmasa da Çince den alınan yabancı özel adların Köktürkçenin kendi ses sistemine uyum sağladığı görünmektedir.

Aşok 'Soğdların lideri' < Soğ. *Assauka* (Tekin, 1994: 19, 48)

Şantung 'G. 9663, 12 248 noktasında bulunan yer adı' < Çin. *Shan-tung* (Tekin, 1994: 9)

Çaça 'kişi adı' < Çin. *Şa-ça* (Tekin, 2010: 136)

Likeng 'kişi adı' < Çin. *Liü-hiang* (Tekin, 2010: 157)

Lisün 'kişi adı' < Çin. *Li-ts'ün* (Tekin, 2010: 157)

Makaraç 'kişi adı veya unvan' < Hint. *Mahârâc* (Tekin, 2010: 157)

Eski Uygur Türkçesi yazı dilinde devlet içinde ve din ekseninde maruz kalınan yabancı etkisi ileri safhada olmasına rağmen imlâda yerlileştirmeyi görmekteyiz:

Ananta 'Buda'nın bütün vaazlarını dinlemiş sevgili müridi' < Skr. *Ānanda* (Eraslan, 2012: 551^a)

Çaştani 'Çaştani Bey' < Skr. *Çastana* (Eraslan, 2012: 564^b)

Çeü Wang 'kişi adı' < Çin. *Zhow Wang* (Eraslan, 2012: 565^a)

Çinök 'kişi adı' < Skr. *Chandaka* (Eraslan, 2012: 565^b)

Darmatini 'kişi adı' < Skr. *Dharmatinnâ* (Eraslan, 2012: 566^a)

Fuken 'kişi adı, bir hükümdar' < Çin. *Fu jien* (Eraslan, 2012: 570^a)

Karahanlı Türkçesi yazı dilinde Eski Uygur Türkçesinden miras kalan kelimelerin imlâsı konusunda tecrübeli olduğu için Sanskritçe ve Çince yabancı özel adların imlâsında bir değişiklik görülmez; çünkü Uygur imlâ mirası devralınmıştır. Yeni sayılabilecek Arapça ve Farsça yabancı özel adları, İslam medeniyeti dairesinde bulunmanın verdiği bir istikametle herhangi bir yerlileştirme içine girilmeden, olduğu gibi benimsenmiştir.

Zahhâk 'kişi adı' < Far. *Zahhâk* (Arat, 1979: 564)

Feridun 'kişi adı' < Far. *Feridun* (Arat, 1979: 167)

Usmân 'kişi adı' < Ar. *Usmân* (Arat, 1979: 499)

Lukmân 'kişi adı' < Ar. *Lukmân* (Arat, 1979: 306)

Eski Anadolu Türkçesi yazı dilinde yabancı özel adlarda Arapça ve Farsça dışındaki dillere karşı dil ayrımı yapılmadan ses imlâsına sadık kalınmıştır. Arapça ve Farsçada kullanılan özel adlarda büyük oranda herhangi bir imlâ değişikliğine, yerlileştirmeye ve Türkçeleştirmeye gidilmemiş, yabancı özel adlar olduğu gibi alınmıştır. Bazı çok yaygınlaşmış isimlerde - *Osman* < *Usman*, *Mehammed*, *Mehmed* < *Muhammed* gibi- Türkçeleştirme görülmektedir. Türkçeleştirme konusunda Eski Anadolu Türkçesi her devirden daha ileride, daha yerli ve Türkçeci görünmektedir; ancak bu durum özel adlarda kendisini pek göstermemiştir.

Âsiye 'kişi adı' < *Âsiye* (Süleyman Çelebi, 1510: 19^b, 51^b)

Emine 'kişi adı' < *Âmine* (Süleyman Çelebi, 1510: 10^a, 10^b)

Havvâ 'kişi adı' < *Havvâ* (Süleyman Çelebi, 1510: 9^a, 51^b)

Kaynân 'kişi adı' *Kaynân* (Süleyman Çelebi, 1510: 9^a)

Sârûg 'kişi adı' < *Sârûg* (Süleyman Çelebi, 1510: 9^b)

Ukâşe 'kişi adı' < *Ukâşe* (Süleyman Çelebi, 1510: 40^b)

Osmanlı Türkçesi yazı dilinde, yabancı özel adlarda Arapça ve Farsça dışındaki dillere karşı dil ayrımı yapılmadan ses imlâsına sadık kalınmıştır. Arapça ve Farsçada kullanılan ve Türkçeye geçen özel adlarda Türkçeye beraber bu üç dil arasında neredeyse bir imlâ birliği görülür; hatta bu üç dilde kullanılan özel adlar ortak din ve kültür faktöründen dolayı yabancı bile sayılmazlar. Yabancı olanın, sadece farklı dinden olan milletlerin dilinden gelen kelimeler olduğu görülmektedir.

Osmanlı Türkçesinin son devirlerinde Batı kaynaklı kelimelerin yazımında Latin harfli imlâlara da rastlanır. Bazılarında alıntı kelimelerin okunuşlarının yazıya geçirilmiş hâlleri bulunurken, bazılarında okunuş ve parantez veya tırnak içinde Latin asıllı imlâ ve bazılarında da sadece parantez veya tırnak içinde Latin asıllı imlâ yer alır olmuştur. Denebilir ki Arap alfabesiyle yazılmış metinler arasında başka bir alfabe, yani Latin alfabesi de kullanılmış, Latin harfli yabancı özel adın imlâsına dokunulmadan aynıyla yazılmıştır:

Agustos 'Ağustos' < Lat. *Augustus* (M. Hafid, 2013: 375)

Alasandra 'Büyük İskender' < Yun. *Aleksandros* (M. Hafid, 2013: 28)

Sokrat 'Sokrates' < Yun. *Socrates* (M. Hafid, 2013: 439)

- Bokrat* 'Hekim Hipokrat' < Yun. *Hypokrates* (M. Hafid, 2013: 93)
Eflâtûn 'Platon' < Yun. *Platones* (M. Hafid, 2013: 354)
Kolon 'Kristof Kolomb' < *Chrystoph Colombus* (M. Hafid, 2013: 31)
Brasilya 'Brezilya' < İng. *Brasil* (İ. Müteferrika, H. 1144/M. 1732: 8^a₁₂)
Cenova 'Cenova' < İng. *Genev* (İ. Müteferrika, H. 1144/M. 1732: 19^a₁₃)
Cermanya 'Almanya' < İng. *Germany* (İ. Müteferrika, H. 1144/M. 1732: 14^a₁₇)
França 'Fransa' < İng. *France* (İ. Müteferrika, H. 1144/M. 1732: 17^b₉)
Galilo 'Galileo' < İng. *Galilei Galileo* (İ. Müteferrika, H. 1144/M. 1732: 11^b₂)
Nürimberga 'Nürnberg' < İng. *Nurnberg* (İ. Müteferrika, H. 1144/M. 1732: 19^a₁₅)
Paris 'Paris' < İng. *Paris* (İ. Müteferrika, H. 1144/M. 1732: 17^b₁)
Virjinya 'Virjinya' < İng. *Virginia* (İ. Müteferrika, H. 1144/M. 1732: 8^a₁₈)

Azerbaycan Türkçesinin yerli dil olarak ortaya çıkmasına kadar olan devresinde alıntı kelimelerin imlâsı Osmanlı Türkçesinin son devirlerine kadar ortak yürümüş, aynı seyri takip etmiştir. Azerbaycan'ın Türkiye'yle münasebeti kesildikten ve Azerbaycan Türkçesi ayrı bir dil kabul edildikten veya ettirildikten sonra her iki lehçe arasında farklı imlâlar görünmeye başlamıştır.

Azerbaycan'da bir asır içinde Arap alfabesinden Latin alfabesine, Latin alfabesinden Kiril alfabesine, Kiril alfabesinden tekrar Latin alfabesine geçmesi standart bir imlânın yaygınlaşmasına engel olmalıydı; ancak ses imlâsını esas almalarından dolayı çok büyük sorunlar yaşanmadan şimdiki duruma, Latin alfabesi esaslı imlâyla devam edilmektedir.

Türkiye Türkçesinin ilk zamanlarındaki yazı dilinde yabancı sözlerin imlâsı konusunda ilk imlâ kılavuzlarında etraflı bilgi yoktur. Sadece batı dillerinden alıntılanmış kelimeler için şu ifadeler geçer: "Bu sözleri kullananların çoğu, okuryazar insan oldukları için, aslına yakın şekilleri almakta direnmektedirler. *Spor* sözü, başlangıçta, birkaç dergi ve gazetede *sipor*, *sipor* ya da *ispor*, *ispor* şekillerinde yazıldı ise de tutunmaları sağlanamadı. Bu yolla yabancı kelimeleri Türkçeleştirme olanakları kaybolmuş bulunmaktadır." (*Yeni İmlâ Kılavuzu*, 1967: 22). Dolayısıyla batı dillerinden gelen yabancı özel adların imlâsında herhangi bir değişiklik olmamış, aslı Latin alfabesiyle nasıl yazıldıysa imlâda da öyle gösterilmiştir. Osmanlı Türkçesinden miras kalan kalıplaşmış ve yaygınlaşmış yabancı özel adlar -*Konstantin* gibi- telâffuz edildiği gibi yazılırlar:

- Rousseau* 'kişi adı' < Fr. *Rousseau* (Rousseau, 1943: 1)
Catullus 'kişi adı' < Lat. *Catullus* (Rousseau, 1943: 14)
Caesar 'kişi adı' < Lat. *Caesar* (Rousseau, 1943: 35)
Sybaris 'ye adı' < Yun. *Sybaris* (Rousseau, 1943: 28)
Fabricius 'kişi adı' < *Fabricius* (Rousseau, 1943: 21)

Türkiye Türkçesinin 1980 sonrasındaki yazı dilinde yabancı özel adların yazılışı daha da belirgin hâle gelmiştir. Bu konuda imlâ kılavuzlarında ayrı başlıklar görülme-ye başlar; hatta bu kurallar şöyle belirlenmiştir (*İmlâ Kılavuzu*, 1988: 25-27):

1. Latin yazı sistemini kullanan dillerin özel adları çoklukla olduğu gibi yazılır: *Beethoven*, *New York* gibi. Yabancı adların yazılışında Türk alfabesinde kullanılmayan birtakım yan işaretler geçtiği zaman da orijinal yazılışlarına uyulur, yani adın fonetik transkripsiyonunun yapılması gereksizdir: *Molière* gibi.

2. Batı kökenli kişi adlarının bir bölümü dilimizde Türkçe biçimiyle yerleşmiştir. Türk söyleyişine uyan bu gibi kişi adları Türk yazılış kurallarına göre yazılır: *Napolyon* gibi. Ancak bu adların orijinal biçimleriyle yazılması da yanlış sayılmaz: *Napoléon* gibi.

3. Arapça ve Farsça adlar Türkçe söylenişlerine göre yazılır: *Bağdad* gibi.

4. Yunanca adlarda Yunan harflerinin ses değerlerini karşılayan Türk harfleri kullanılır: *Homeros* gibi.

5. Rusça özel adların yazılışında Türkçenin yazı sisteminde geçen harflerle yetinilir. Türkçenin ses sisteminde bulunmayan Rus harfleri söyleyişe uyularak en yakın Türkçe seslerin harfleriyle yazılır: *Turgenyev* gibi.

6. Çince ve Japonca adlar Türkçede yerleşmiş biçimlerine göre yazılır: *Pekin*, *Tokyo* gibi.

Yukarıda da görüldüğü gibi Latin yazı sistemini kullanan dillere karşı hep ayrıcalıklı davranılmış, alıntılar telâffuz dikkate alınmadan yazılmıştır.

Özel adların imlâsı kuralları

Özel adların imlâsında Türkiye Türkçesinde ve Azerbaycan Türkçesinde en başta ses imlâsının kabulü noktasında farklılıklar vardır. Türkiye Türkçesinde doğu dillerinden alınan özel adlarda ses imlâsı geçerli olurken batıdan gelen özel adlarda -kalıplaşma yoksa- göz imlâsı geçerli olmuştur. Azerbaycan Türkçesinde ise doğudan ve batıdan gelen her yabancı özel ad için ses imlâsı geçerli olmuştur.

Özel adların imlâsına dair bu iki lehçenin kuralları şöyledir:

Türkiye Türkçesinde

Türk Dil Kurumu tarafından 2012 tarihinde yayımlanan *Yazım Kılavuzu'*nda yabancı özel adların yazımında şu kurallar mevcuttur:

1. Latin harflerini kullanan dillerdeki özel adlar özgün biçimleriyle yazılır: *Beethoven*, *Molière* vb. Ancak Batı dillerinde kullanılan adların okunuşları ayrıç içinde gösterilebilir: *Shakespeare* (*Şekspir*) vb.

2. Eskiden Türkçeye yerleşmiş bazı Batı kökenli kişi ve yer adları Türkçe söylenişlerine göre yazılır: *Napolyon*, *Venedik*, *Lüksemburg* vb.

3. Yabancı özel adlardan türetilmiş akım adları Türkçe söylenişlerine göre yazılır: *Dekartçılık*, *Epikürcülük* vb.

4. Ait olduğu dilde ayrı yazılan yer adları Türkçede de ayrı yazılır: *Hyde Park*, *New York*, *San Marino* vb.

5. Kökeni Arapça ve Farsça olan kişi ve yer adları Türkçenin ses ve yapı özelliklerine göre yazılır: *Ahmet, Bedrettin, Fuat, Mehmet, İskenderiye, Medine, Mekke* vb.

6. Yunanca adlar yazılırken Yunan harflerinin ses değerlerini karşılayan Türk harfleri kullanılır, önceden kalıplaşmış biçimler de tercih edilebilir: *Herodotos, Sokrates, Aristoteles, Platon* vb. Ancak *Herodotos, Sokrates, Aristoteles, Platon* adları dilimize *Herodot, Sokrat, Aristo, Eflatun* biçimlerinde yerleşmiştir.

7. Rusça özel adlar yazılırken Rus harflerinin ses değerlerini karşılayan Türk harfleri kullanılır: *Çaykovski, Çehov, Gorbaçov, İlminskiy, Malov, Tolstoy* vb.

8. Çince adlar, Türkçede yerleşmiş biçimlerine göre yazılır: *Huangho, Kanton, Nankin, Pekin, Şanghai*. Çince soyadları küçük adlardan önce gelir. Soyadları çoklukla tek hecelidir, küçük adlar ise bir veya iki heceden oluşur. Bu adlar büyük harfle başlar; heceler arasında çizgi konur: *Sun Yat-sen, Lin Yu-tang*. Yalnız *Konfüçyüs* gibi yaygınlık kazanmış adlar bitişik yazılır.

9. Japonca adlar da Türkçede yerleşmiş biçimlerine göre yazılır: *Tokyo, Hiroşima, Nagazaki, Osaka, Kyoto; Hirohito, Kayako*.

10. Türk devletleri ve topluluklarındaki kişi ve yer adları Türkçede yerleşmiş biçimlerine göre yazılır: *Azerbaycan, Özbekistan; Taşkent, Semerkant, Bakü, Bişkek; Abdullah Tukay, Abdürrauf Fıtrat, Bahtiyar Vahapzade, Baykonur, Cafer Cebbarlı, Cemal Kemal, Cengiz Aytmatov, İslam Kerimov, Muhtar Avazov, Osman Nasır* vb. (*Yazım Kılavuzu*, 2012: 26-27).

Azerbaycan Türkçesinde

Azerbaycan Türkçesinin 2004 tarihli Azerbaycan Respublikasının Dövlət Dil Komissiyası, Azerbaycan Milli Elmler Akademiyası, Nesimi adına Dilçilik İnstitutu tarafından yayımlanan *Azerbaycan Dilinin Orfoqrafiya Lügeti'*nda yani yazım kılavuzunda yabancı özel adların ve alıntı kelimelerin imlâsı şöyle belirlenmiştir (*Azerbaycan Dilinin Orfoqrafiya Lügeti*, 2004: 7-8):

1. Sonu **-iy, -skiy** ile gurtaran (biten) hüsusi ve ümumi alınma isimlerin sonundaki **y** yazılmaz: *Qorki, Yaroslavski, Mayakovski...*

2. Rus dilinde terkinde **II (ts)** olan ümumi isimler **s** ile yazılır: *dosent, konsert, sement, lisey*. *Vitse* sözü istisnadır. Hüsusi isimlerde sözün evvelinde **s**, sözün ortasında ve ahırında **ts** ile yazılır: *Setkin, Sialkovski, Vorontsov, Kuznetsov, Motsart, Muromets*

3. Rus dilinde terkinde **III (şç)** olan alınma sözlerin evvelinde ve ahırında **bir ş**, sözün ortasında ise **iki ş (şş)** yazılır: *Sedrin, Şerba, şotka, bors, Vereşşagin, Quşşin, meşşan*.

4. Aslı **h** sessiz harfli alınma sözler **h** ile yazılır: *Heyne, hektar, Hegel, hegemon, hidrogen, himn, hospital, hotel*.

5. Aslı **c** ünsüz harfli alınma sözler ince ünlülü hecelerde **c** ile yazılır: *Cek London, cemper, Siciliya*.

Benzerlikler

Türkiye Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesi arasında yabancı özel adların imlâsı konusunda *Yazım Kılavuzu* ve *Azerbaycan Dilinin Orfoqrafiya Lügeti* adlı kılavuz kitaplarda geçen kurallar istikametinde şu benzerlikler görülmektedir:

1. Azerbaycan Türkçesinde kaynak dil olan Rusçada sonu **-iy, -skiy** ile biten (*Qorki, Yaroslavski, Mayakovski* gibi) özel isimler ve cins isimlerin sonundaki **y** yazılmaz;

Türkiye Türkçesinde Rusça özel adlar (*Çaykovski, Çehov, Gorbaçov, İlminskiy, Malov, Tolstoy* gibi) Rus harflerinin ses değerlerini karşılayan Türk harfleri kullanılır.

2. Türkiye Türkçesinde eskiden Türkçeye yerleşmiş bazı Batı kökenli kişi ve yer adları (*Napolyon, Venedik, Lüksemburg* gibi) Türkçe söylenişlerine göre yazılır;

Azerbaycan Türkçesinde de alıntı kelimeler söylenişlerine göre yazılır.

3. Azerbaycan ve Türkiye Türkçelerinde Türk devletleri ve topluluklarındaki kişi ve yer adları (*Azerbaycan, Özbekistan; Taşkent, Semerkant, Bakü, Bişkek; Abdullah Tukay, Abdürrauf Fıtrat, Bahtiyar Vahapzade, Baykonur* gibi) yerleşmiş biçimlerine göre yazılır (*Yazım Kılavuzu, 2012: 26-27*).

4. Yabancı özel adlardan türetilmiş akım adları Azerbaycan (*darvinçi, darvinist*) ve Türkiye Türkçelerinde (*Dekartçılık, Epikürçülük* gibi) söylenişlerine göre yazılır; ancak Azerbaycan Türkçesinde metin içinde küçük harfle başlanır.

5. Azerbaycan ve Türkiye Türkçelerinde ait olduğu dilde ayrı yazılan yer adları (*Hyde Park, New York, San Marino* gibi) her iki Türkçede de ayrı yazılır.

6. Azerbaycan ve Türkiye Türkçelerinde Kökeni Arapça ve Farsça olan kişi ve yer adları (*Ahmet, Bedrettin, Fuat, Mehmet, İskenderiye, Medine, Mekke* gibi) her iki Türkçenin ses ve yapı özelliklerine göre yazılır.

7. Azerbaycan ve Türkiye Türkçelerinde Yunanca adlar yazılırken (*Herodotos, Sokrates, Aristoteles, Platon*) Yunan harflerinin ses değerlerini karşılayan harfler kullanılır, önceden kalıplaşmış biçimler de tercih edilebilir.

8. Çince adlar, Azerbaycan ve Türkiye Türkçelerinde (*Huangho, Kanton, Nankin, Pekin, Şanghay* gibi) yerleşmiş biçimlerine göre yazılır.

9. Japonca adlar Azerbaycan ve Türkiye Türkçelerinde (*Tokyo, Hiroşima, Nagazaki, Osaka, Kyoto; Hirohito, Kayako* gibi) yerleşmiş biçimlerine göre yazılır.

Farklılıklar

Türkiye Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesi arasında yabancı özel adların imlâsı konusunda *Yazım Kılavuzu* ve *Azerbaycan Dilinin Orfoğrafiya Lügeti* adlı kılavuz kitaplarda geçen kurallar istikametinde şu farklılıklar görülmektedir:

1. Azerbaycan Türkçesinde aslı **c** ünsüz harfli alınma sözler (*Cek London, cemper, Siciliya* gibi) ince ünlülü hecelerde **c** ile yazılır;

Türkiye Türkçesinde Latin harflerini kullanan dillerdeki özel adlar (*Beethoven, Molière* gibi) özgün biçimleriyle yazılır; ancak Batı dillerinde kullanılan adların okunuşları [*Shakespeare (Şekspir)* gibi] ayraç içinde gösterilebilir.

2. Türkiye Türkçesinde, Latin harflerini kullanan dillerdeki özel adlar (*Beethoven, Molière* gibi) özgün biçimleriyle yazılır, okunuşları ayraç içinde gösterilebilir;

Azerbaycan Türkçesinde özel ismin veya cinsi ismin (*Cek Landın* gibi) okunuşu esas alınır.

3. Azerbaycan Türkçesinde Rus dilinde terkinbinde **II (ts)** olan cins isimler (*do-sent, konsert, sement, lisey* gibi) **s** ile; *Vitse* sözü dışında, özel isimlerde (*Setkin, Sialkovski, Vorontsov, Kuznetsov, Motsart, Muromets* gibi) sözün evvelinde **s**, sözün ortasında ve sonunda **ts** ile yazılır;

4. Türkiye Türkçesinde Rusça özel adlar (*Çaykovski, Çehov, Gorbaçov, İlminskiy, Malov, Tolstoy* gibi) Rus harflerinin ses değerlerini karşılayan Türk harfleri kullanılır.

Azerbaycan Türkçesi, Rusça yoluyla aldığı Batı kaynaklı özel adların imlâsını Rusçayı dikkate alarak belirlemiş; Türkiye Türkçesi ise bunu Fransızca esaslı gerçekleştirmiştir.

5. Azerbaycan Türkçesinde aslı **h** sessiz harfli alınma sözler (*Heyne, hektar, Hengel, hegemon, hidrogen, himn, hospital, hotel* gibi) **h** ile yazılır;

Türkiye Türkçesinde Latin harflerini kullanan dillerdeki özel adlar (*Beethoven, Molière* gibi) özgün biçimleriyle yazılır; ancak Batı dillerinde kullanılan adların okunuşları [*Shakespeare (Şekspir)* gibi] ayrıca içinde gösterilebilir.

6. Azerbaycan Türkçesinde Rus dilinde terkinbinde **III (şç)** olan alınma sözlerin (*Sedrin, şerba, şotka, borş, Vereşşagin, Quşşin, meşşan* gibi) başında ve sonunda bir **ř**, sözün ortasında ise **iki ř (şş)** yazılır;

Türkiye Türkçesinde Rusça özel adlar (*Çaykovski, Çehov, Gorbaçov, İlminskiy, Malov, Tolstoy* gibi) Rus harflerinin ses değerlerini karşılayan Türk harfleri kullanılır.

Sonuç

Türkçe, Eski Türkçeden bu yana çevresiyle irtibatını hiç koparmadan, her türlü dil, din, kültür ve medeniyete açık kapı politikasıyla yaklaşmıştır. Bu tutum her tür yabancı cins ve özel adın dile girmesine imkân vermiştir; ancak Türkçe, bünyesine giren her kelimeyi kendi yazı ve ses düzenine dönüştürmeyi, başka bir ifadeyle Türkçeleştirmeyi genellikle başarmıştır.

Her dilde olduğu gibi Türkçede de kullanılan alfabe, alıntı kelimenin imlâsında belirleyici olmuştur. Yerli bir alfabe olan Köktürk alfabesinin kullanımında alıntı kelimeler Türkçeleştirilip ses imlâsına tabi tutulmuştur. Soğdlardan devşirilen Uygur alfabesinde de Çince ve Eski Hintçeden gelen kelimeler de hemen ses imlâsına uygun yazılmıştır. Karahanlı devresinde Türkçeye girmiş Arapça ve Farsça kelimelerin imlâsı, Arap alfabesine geçmiş olan Türkler tarafından ses bakımından Türkçeleştirilmesi, din faktörünün güçlü tesirinden dolayı mümkün olamamıştır. Bin yıl civarında bir süre tutan Arap alfabesi kullanımı devresinde Arapça ve Farsça kelimeler Türkçede asıl imlâlarıyla kullanılmış, Türkçeleştirme çabaları sadece ağızlarda gerçekleşebilmiştir.

Yirminci asrın başlarında Batı kültür ve medeniyetiyle kurulan sıkı münasebetler neticesinde Latin esaslı alfabe benimsenmiştir. Bu süreçte de Başta Fransızca, Almanca ve İngilizce olmak üzere, Latin esaslı alfabe kullanan dillerden kelime almanın önüne geçilememiş; daha da ötesi bu kelimeler ve özellikle yabancı özel adlar -önceden alınıp Türkçe ses imlâsına uydurulmuş yabancı özel adlar dışında- asıl imlâlarını muhafaza ederek Türkçede bir yer edinmiş ve yaygın biçimde kullanılmaktadır.

Rus işgali sonrası Azerbaycan Türkçesinde ve Batıya yöneliş sonrası Türkiye Türkçesinde yabancı özel adların imlâsı konusunda benzer ve farklı tutumlar görülür. Türkiye Türkçesinde özellikle Batı kaynaklı kelimelerin çoğunun imlâsında göz için imlâ ve Azerbaycan Türkçesinde yaygın biçimde kulak için imlâ tercihi yapılmıştır.

Türkiye Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesi, Gagavuz Türkçesinden sonra Türk lehçeleri içinde birbirlerine en yakın Türk lehçesidir. Birini imlâ meselesi öbürünü de ilgilendirmeli, çeşitli zamanlarda bir araya gelen Türkçe konuşan ülkelerin toplantılarında imlâ bahsi ciddi biçimde ele alınmalıdır. Bu bağlamda çok defa alfabe değiştirmiş olan ve ses imlâsını kullanması bakımından Türkiye Türkçesinden önde olan Azerbaycan Türkçesinin bu özelliğinin dikkate alınması, ses imlâsına daha yakın olan Türkiye Türkçesine örnek olabilecek kullanışlara dikkat edilmesi yerinde olabilir.

KAYNAKÇA

- AKSAN, Doğan (1995). *Her Yönüyle Dil*, Ankara: TDK Yayınları.
- ARAT, Reşit Rahmeti (1979). *Kutadgu Bilig III İndeks*, Neşre Hazırlayanlar: Kemal ERASLAN, Osman F. SERTKAYA, Nuri YÜCE, İstanbul: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Azerbaycan Respublikasının Dövlət Dil Komissiyası, Azerbaycan Milli Elmler Akademiyası, Nesimi adına Dilçilik İnstitutu (2004). *Azerbaycan Dilinin Orfoqrafiya Lügeti*: Bakı: Lider Neşriyat.
- SÜLEYMAN ÇELEBİ (1510). *Mevlûdü'n-Nebî*, İstanbul: Ayasofya Kütüphanesi, 3485.
- ERASLAN, Kemal (2012). *Eski Uygur Türkçesi Grameri*, Ankara: TDK Yayınları.
- GABAIN, A. von (1988). *Eski Türkçenin Grameri*, Çev. Mehmet AKALIN, Ankara: TDK Yayınları.
- GÖZAYDIN, Nevzat (2010). "TDK'de Çeviri Çalışmaları", *Türkçe ve Çeviri Sorunları Çalıştayı*, 7-9 Mart 2008, Antalya, Ankara: TDK Yayınları.
- HAFİD EFENDİ (2013). *Galatât-ı Hafîd Efendi- ad-Duraru'l-Muntahabâti'l-Mansûra fî İslâhi'l-Galatâti'l-Maşhûra*, Haz. Yakup YILMAZ, Kırklareli: Kırklareli Üniversitesi Yayınları.
- KORKMAZ, Zeynep (1998). *Harf İnkılâbı (Dolmabahçe Sarayı Konuşması)*, İstanbul.
- MEHMEDOĞLU, Alaeddin; BURAN, Ahmet; ALAEDDİN KIZI, Hatice (1994). *Karşılaştırmalı Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*, İzmir: Nil A.Ş.
- MORKOÇ, Ayvaz (2011). "Türk Harf İnkılâbı ile Millet Mektepleri ve İzmir'deki Uygulamalar", *Uluslararası Dünya Dili Türkçe Bilgi Şöleni Bildirileri*, 20-21 Kasım 2008, Ankara: TDK Yayınları.
- İbrahim MÜTEFERRİKA b. Abdullah (1732). *Füyûzât-ı Mıknâtsiyye*, Kostantınıyye: Dâru 't-Tabâati'l-Âmire.
- ROUSSEAU, J. J. (1943). *İlimler ve Sanatlar Hakkında Nutuk*, Ankara: Maarif Matbaası.

TANERİ, Aydın (2006). "Atatürk ve Harf İnkılâbı", *Ankara Üniversitesi'nin 60. Kuruluş Yılı Armağanı Atatürk ve Türk Dili ve Edebiyatı, Türk Eğitimi ve Türk Kültürü Konusunda Seçme Yazılar*, 17-30. s. Editör: Doç. Dr. Doğan ATILGAN, Ankara.

TDK (1967). *Yeni İmlâ Kılavuzu*, 3. Baskı, Ankara: TDK Yayınları.

TDK (1988). *İmlâ Kılavuzu*, Ankara: TDK Yayınları.

TDK (2011) *Türkçe Sözlük*, Ankara: TDK Yayınları.

TDK (2012) *Yazım Kılavuzu*, 27. Baskı, Ankara: TDK Yayınları.

TEKİN, Talat (1994). *Tunyukuk Yazıtı*, Ankara: Simurg.

TEKİN, Talat: *Orhun Yazıtları*: Ankara 2010, TDK Yayınları.

TOPALOĞLU, Ahmet (1989). *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

ÜLKÜTAŞIR, Mehmet Şakir (1988). *Atatürk ve Harf Devrimi*, Ankara: TDK Yayınları.